

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

з давнини до початку ХХІ століття

(глосарій)

А

Абсолютизм — необмежена монархія, форма державного правління, за якої політична влада повністю належить одній особі — монархові та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Абстрактний (лат. abstractio відвертання) – відвернений, відірваний, схематизований і спрощений образ реальності.

Автокефалія — незалежна, самоврядна, православна церква.

Автократія — система управління суспільством чи державою, за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада.

Автономія — форма самоуправління частини території унітарної, а іноді й федеративної держави, наділена самостійністю у вирішенні питань місцевого значення в межах, установлених центральною владою. Населення автономної одиниці часто користується ширшими правами, ніж населення адміністративно-територіальних одиниць.

Авторитаризм — тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, можливістю застосування насильства чи примусу.

Аксіологія (грец. axios цінний + logos) – учення про духовні, моральні, естетичні й ін. цінності.

Анархізм — ідейно-теоретична й суспільно-політична теорія, в основу якої покладено заперечення інституціонального, насамперед державного, управління суспільством.

Андрусівський мир — договір про перемир'я між Річчю Посполитою та Московською державою, укладений 30. 1. (02.) 1667 р. у с. Андрусів поблизу Смоленська, внаслідок якого під владою Московської держави залишилася Лівобережна Україна, Сіверська земля з Черніговом і Смоленськ. До Речі Посполитої відходили Правобережна Україна, Білорусь. Київ на два роки передавався Московській державі, Запорозька Січ опинилася під спільним управлінням Речі Посполитої та Московщини, які зобов'язалися спільно виступати проти кримського хана в разі його нападу на українські землі. Цей договір, порушивши умови Переяславської Ради, закріпив насильницький поділ України на Лівобережну та Правобережну.

Анексія (лат. annexio — приєднання) — насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави, народу.

Аннали – (лат. annales, від annus - рік) давньоримські, а також середньовічні літописи. У широкому значенні - запис найбільш значних подій по роках.

Антанта (франц. Entente — згода) — військово-політичний союз між Великобританією, Францією та царською Росією, створений 1904—1907 рр. на протидію т. зв. Троїстому Союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) в боротьбі за перерозподіл світу.

Антропогенез — процес виділення людини з тваринного світу, олюднення мавпи під впливом суспільної практики.

Аристократія (грец. aristokratia - влада найкращих, найзнатніших) — форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості; вищий, привілейований стан (група) певного суспільства, що володіє особливими правами чи можливостями.

Артефакт (arte штучно; factus зроблений) – річ, предмет, що є продуктом цілеспрямованої людської діяльності (на відміну від природних об'єктів).

Асиміляція — добровільний або вимушений процес розчинення (втрата традицій, мови тощо) раніше самостійного народу (етносу) чи якоїсь його частини в середовищі іншого, як правило, численнішого народу (етносу); засіб досягнення етнічної однорідності.

Б

Базавлуцька Січ - соціально-політична та військова організація запорізьких козаків на Дніпрі на острові Базавлук у 1593-1638 роках.

Барочний (італ. barocco вигадливий, чудернацький) – належний художньому стилю бароко, що визначався пишнотою й вигадливістю форм (XVI-XVIII ст.).

Братства - національно-релігійні громадські організації православних міщан (жителів міст) України та Білорусі, які виникли в XVI ст. Створюючись при православних церквах, Б. виконували не лише релігійні, а й політичні, економічні, культурно-просвітницькі та інші функції. Ідеологія братського руху близька до ідеології західноєвропейської Реформації. Б. брали активну участь у боротьбі українського народу проти національно-релігійного і соціального гніту з боку польської шляхти і католицької церкви, прагнули перетворити православну церкву в знаряддя зміцнення своїх соціально-політичних позицій в суспільстві. У XVIII ст. суспільно-політична діяльність Б. стала занепадати, а в XIX ст. Б. вже повністю відійшли від проблем суспільно-політичного й культурного життя українського народу.

Брацлавщина — історична область України в XIV—XVIII ст., що займала територію Вінницької та частину Хмельницької областей.

Брестська унія 1596 р. (від лат. unio – союз) – об'єднання православної церкви в Україні та Білорусі з католицькою, організаційно оформлене в 1596 р. на

церковному соборі в м. Бресті. За умовами унії колишня православна церква, яка стала називатися уніатською або греко-католицькою церквою, визнала основні догмати католицизму і владу Папи римського, зберігши православну (східну) обрядовість. Уніатській церкві було дозволено здійснювати богослужіння слов'янською та українською мовами. Після унії в Україні стало три християнські конфесії: православна, католицька та греко-католицька.

Бужани — східнослов'янське плем'я, що населяло лісостепову частину басейну Південного Бугу. Після входження до складу Київської Русі (IX—X ст.) в давніх писемних джерелах не згадуються.

Буковина — історична назва етнічних українських земель, розташованих між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту і Серету. Нині входить до складу України (Північна Буковина — Чернівецька область) та Румунії (Південна Буковина — область Сучава та Ботошани Румунії).

В

Васал (лат. *vassus* — слуга) — феодал (у середньовічній Західній Європі), який одержував земельне володіння від могутнішого феодала-сеньйора і був залежним від нього.

Васальна залежність — форма підлеглості нижчого соціального стану стосовно вищого, підкореної країни щодо країни-завойовниці.

Верв — сільська територіальна община, орган місцевого самоврядування, що охоплювала кілька взаємонаближених населених пунктів.

Виборча система змішана — такий порядок визначення результатів голосування, у якому поєднані елементи мажоритарної та пропорційної систем.

Виборча система мажоритарна — такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, коли обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав більшість голосів у виборчому окрузі.

Виборча система пропорційна — такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів.

Візантія — держава IV – XV ст., яка утворилася при розпаді Римської імперії на теренах її східної частини. В її склад ввійшли півострів Мала Азія та південно-східне узбережжя Середземного моря. Столиця – Константинополь (Царгород). Культура Візантії справила значний вплив на духовно-культурний розвиток Київської Русі, особливо після прийняття останньою християнства саме греко-візантійського, східного зразка. З X ст. устанавлюються широкі торгівельно-економічні, воєнно-політичні, культурні та релігійні зв'язки з Руссю. В. перестала існувати в 1453 р. після захоплення Константинополя турками-османами.

Вільний общинник — вільний селянин, який сплачував державі данину, засобом збирання якої було полюддя.

Віче — народне зібрання, форма громадського волевиявлення часів Київської Русі. Існувало поряд із владою князя і було безпосереднім продовженням родоплемінних порядків, коли всі члени роду брали участь у вирішенні спільних справ.

«Вічний мир» — мирний договір між Польщею та Московською державою, укладений 6.(16.) 05.1686 р. у Москві, за яким Річ Посполита визнавала за Московським царством Лівобережну Україну, Київ, Чернігівсько-Сіверську землю, відмовилася від претензій на Київ, за що отримала 146 тис. крб. компенсації. Брацлавщина (Вінницька та Хмельницька обл.) і південна Київщина визнавалися нейтральною зоною між Польщею та Московією. Північна Київщина, Волинь і Галичина відходили до Польщі. Поділля залишалося під владою Туреччини. Остаточно затвердив розпочатий Андрусівським договором насильницький поділ України.

Влада — здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу та ін.); політичне панування над людьми; система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.

Влада виконавча — одна з трьох гілок державної влади, яка організовує та спрямовує внутрішню й зовнішню діяльність держави, забезпечує здійснення втіленої в законах волі суспільства, охорону прав і свобод людини.

Влада державна — вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє монопольним правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Влада законодавча — одна з трьох гілок влади, сутність якої полягає у здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади.

Влада політична — здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики.

Влада судова — одна з трьох гілок державної влади; необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перепони, щоб унеможливити виникнення диктатури.

Волиняни — східнослов'янське плем'я (союз племен), що жило на території Волині у басейні Західного Бугу, де до VII ст. мешкали дуліби. У VII—VIII ст. волиняни створили ранньодержавне об'єднання на чолі з царем Маджаком.

Волость — територія, підпорядкована єдиній владі князя, монастиря тощо (у Київській Русі); адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу повіту (в Росії до 1917 р., в СРСР до 1929 р.).

Вотчина — одна з форм феодальної власності часів Київської держави, яку власник мав право передати у спадщину, продати, обміняти, поділити тощо. Термін походить від слова "отчина" — батькова власність.

Г

Галичина — історична назва українських етнічних земель, розташованих на північ від Карпатських гір, в басейні річок Дністер (верхня та середня течії). Західний Буг (верхня течія), Сян (верхня течія). Охоплює територію Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської (за винятком північної частини), а також Перемишльське, Жешівське, Замойське, Холмське воєводства Польщі.

Геноцид (грец. *genos* — рід і лат. *caedo* — вбиваю) — здійснювані владою масові переслідування, гоніння і навіть знищення певної національної, етнічної, расової, соціальної, культурної, релігійної спільноти.

Геополітика (грец. *geo* — земля і *politika* — політика) — політологічна концепція, що вбачає в політиці якоїсь держави визначальну роль географічних чинників (просторове розташування країни, клімат, розмір території, кількість населення, наявність природних ресурсів та ін.).

Герменевтика (грец. *hermēneutikē (technē)* тлумачне (мистецтво)) — традиція і способи тлумачення багатозначних текстів, учення про інтерпретації.

Глава держави — державна посада, інституція, якій належить чільне місце в системі органів державної влади, яка уособлює єдність нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії «гілок» державної влади між собою.

Гласність — один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної та вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці.

Гносеологія (грец. *gnōsis (gnōseōs)* знання, пізнання + *logos*) — вчення про пізнання.

Голосування — безпосередній акт волевиявлення громадян під час виборів. Складається з ідентифікації (засвідчення особи) виборця, отримання бюлетеня і власне голосування.

Городові козаки — частина українського козацтва, яке проживало не на Січі, а на волостях або городах — землях, що були під владою місцевої адміністрації Великого князівства Литовського; назва козацького стану у XVII—XVIII ст., до якого належали особи, внесені до козацьких списків (компутів).

Громади — напівлегальні організації української інтелігенції і соціально-політичного спрямування, що діяли у другій половині XIX ст. Виникли в умовах пожвавлення національного руху як вияв прагнень інтелектуальної еліти. Не мали усталених програм і не були чіткими організаційними структурами, а лише репрезентували найбільш активну національне свідому інтелігенцію та студентство. У зв'язку з громадівським рухом з'явився термін «українофіли» — спочатку у правлячих колах і з певним негативним відтінком. Згодом і самі діячі культурно-національного руху, яких цікавили проблеми української історії, культури, мови, літератури, етнографії, називали себе українофілами.

Громадська думка — відображення ставлення народу або окремих спільнот до влади, її діяльності, політики.

Громадські об'єднання — об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Громадянське суспільство — суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

Гуманізм — теорія і практика, в основі якої лежить ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей.

Д

Данина — найдавніша форма оподаткування населення, яка в різних історичних епохах здійснювалася у формі прямого державного податку, військової контрибуції, феодалної ренти тощо.

Декларація (лат. *declaro* — заявляю, оповіщаю) — офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних принципів їхньої діяльності, програмних позицій, повідомлення про суттєву, принципову зміну в їхньому статусі.

Демагогія — форма свідомого введення в оману широких мас, спекуляція на реальних труднощах і проблемах, потребах і сподіваннях людей з метою досягнення політичного успіху.

Демографічна революція — величезний стрибок у прирості населення.

Демократія (грец. demos — народ; cratos - влада) — форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

Депортація (лат. deportatio — вигнання, вислання) — примусове виселення з місця постійного проживання, навіть вигнання за межі держави, особи чи групи осіб, частини населення, визнаних правлячим режимом як соціальне небезпечні.

Держава — форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.

Держава демократична — тип держави, в якій народ є джерелом влади, де державні демократичні соціально-політичні інститути та демократичний тип політичної культури, які забезпечують органічне поєднання участі народу у вирішенні загальнодержавних справ із широкими громадянськими правами і свободами.

Держава правова — тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Держава соціальна — держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі — приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

Державний суверенітет — верховенство державної влади всередині країни, зосередженість всієї повноти влади у державних органах, незалежність держави у зовнішньополітичній сфері.

Державний устрій — спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими.

Деспотизм — система державного устрою, необмежена монархія, яка характеризується абсолютним свавіллям влади та безправ'ям підданих; самовладдя, жорстоке придушення волевиявлення народу.

Дике поле - доволі широка смуга між Кримським ханством і Литовським князівством (з 1569 р. - Річчю Посполитою), на яку не поширювалася нічия влада. За словами одного з кримських ханів, висловленими в листі до великого князя литовського (початок XVI ст.): «То земля не моя і не твоя, лишень Богова». А земля ця буяла від розкошів рослинного світу і багатства світу тваринного.

Диктатура — нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим (скажімо, Д. пролетаріату); тимчасовий авторитарний режим, що вводиться на строк

дії надзвичайних обставин для вжиття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану (приміром, Д. генерала Піночета в Чилі).

Династія — кілька монархів з одного й того ж роду, які змінюють один одного на престолі з правом успадкування.

Директорія УНР — тимчасовий найвищий орган державної влади Української Народної Республіки, створений у листопаді 1918 р. для усунення від влади гетьмана П. Скоропадського.

Дисиденти — інакомислячі особи, які виступають проти існуючого державного (політичного) ладу певної країни, протистоять офіційній ідеології та політиці.

Дискредитація — умисне зганьблення чийогось імені, підлив довіри, приниження чийось честі, гідності, авторитету. У політиці вживається як один із засобів боротьби з противниками, досягнення успіху в передвиборчих змаганнях.

Дискримінація - свідоме обмеження свободи діяльності учасників політичного процесу; часткове чи повне, тимчасове чи постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод.

Дискурс (лат. discursus бесіда, розмова) – мовна практика з чітко визначеними правилами, нормами та межами застосування.

Діаспора (грец. diaspora — розсіяння) — розселення по різних країнах народу, вигнаного обставинами, завойовниками або й власною владою за межі батьківщини; сукупність вихідців з якоїсь країни та їхніх нащадків, які проживають за її межами.

Древляни - союз східнослов'янських племен у 6-10 ст. на північ від р. Прип'ять, між рр. Случ і Тетерів. З кін. 9 ст. данники Київської Русі. Після Древлянського повстання цілком підлеглі Києву.

Дреговичі - союз східнослов'янських племен по р. Прип'ять і її лівих приток. З 10 ст. у Київській Русі.

Дружина — загін воїнів, об'єднаних навколо вождя племені, згодом князя, короля, збройні загони в Київській державі, які становили постійну військову силу, члени якої брали участь в управлінні князівством та особистим господарством князя.

Доктрина — систематизоване філософське, політичне чи ідеологічне учення, сукупність принципів, концепцій.

Е

Експансія — розширення сфери впливу держав, громадських груп, організацій, здійснюване насильницькими або іншими подібними засобами.

Екстремізм — в ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти існуючих громадських

структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей.

Епос (грец. epos - слово, оповідання) - древні історико-героїчні пісні (билини), оповідання про події, передбачувані у минулому, що охоплює буття в його пластичній об'ємності, просторово-часовій протяжності і подієвої насиченості.

Епоха, доба (грец. eposche, буквально - зупинка), тривалий період часу в розвитку природи, суспільства, науки, що має якісь характерні особливості.

Есхатологія (грец. eschatos останній) – учення про «кінець світу». Есхатологічний – просякнутий відчуттям близького кінця світу.

Етнонаціональні відносини — відносини між суб'єктами національно-етнічного розвитку— націями, народностями, національними групами та їх державними утвореннями.

Етнополітика – це сфера суспільного життя в багатонаціональних державах, до якої відносяться політичні взаємовідносини державної нації з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою.

Етнос — позачасова, позатериторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднана спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями та звичаями, самосвідомістю та етнізмом (назвою).

З

Закарпаття — історична назва українських етнічних земель, розташованих на південних схилах Карпатських гір та в басейні р. Тиси. Нині — територія Закарпатської області.

Заколот — таємна змова вузького кола осіб з метою здійснити збройне повалення існуючої влади або примусити її прийняти потрібне рішення.

Закон — нормативно-правовий акт, що приймається з ключових питань суспільного, державного життя і має вищу юридичну силу.

Закуп — людина, яка потрапила в боргову кабалу і зобов'язана своєю працею у господарстві хазяїна повернути одержану у нього «купу» (борг).

Земства — органи місцевого (земського) самоврядування, створені, згідно з земською реформою 1864 р., у більшості губерній Європейської Росії, в т. ч. України. Юридичне вони були загальностановими виборними органами з розпорядчими (земські зібрання) та виконавчими (земські управи) функціями. Займалися питаннями місцевого господарства, медицини, народної освіти, місцевого зв'язку, страхування, статистики. Скасовані у 1918 р.

І

Ідеологія — система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, уявлень людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики.

Імперія — велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, які примусово інтегровані до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків. І. виникають внаслідок загарбання територій, колонізації, експансії, інших форм розширення впливу наддержави.

Інституція — певна форма організації, регулювання суспільного життя, діяльності й поведінки людей; сукупність соціальних норм, зразків поведінки та діяльності.

Інтеграція — процес зближення, об'єднання економік, соціальних інституцій певних територій, держав і упорядкування та узгодження їх діяльності в багатьох сферах діяльності.

Інтервенція — втручання однієї або кількох держав у справи іншої держави або в її взаємозв'язки з третіми державами.

Інфляція — переповнення каналів грошового обігу масою надлишкових паперових грошей, що викликає знецінення їх, зростання цін на предмети першої потреби, зниження валютного курсу, падіння реальної заробітної плати.

Історизму принцип — науковий принцип, який передбачає розгляд історичних фактів у конкретному історичному середовищі, в динаміці їх розвитку.

Історіографія (грец. «історія» та «пишу») — 1) сукупність «вторинних текстів» з якогось конкретного історичного питання; 2) наука, яка вивчає специфіку та закономірності провадження історичних досліджень, особливості творчої праці істориків, тобто — наука про історичну науку.

Історіософія (грец. historia та sophia мудрість)- сукупність суспільно-світоглядних ідей, які складають ціннісний каркас в філософському осмисленні історії.

Історія - (греч. historia - розповідь про минуле, про пізнане), процес розвитку природи і суспільства; комплекс суспільних, гуманітарних і інших наук (історична наука), що вивчають минуле людства у всій його конкретності і різноманітті. Досліджує факти, події і процеси на базі історичних джерел.

К

Кам'янецька Січ - соціально-політична та військова організація запорізьких козаків на р. Кам'янець у 1709-1711 роках.

Київська Русь — ранньофеодальна східнослов'янська держава IX-XII ст. з центром у Києві, культура якої має світове значення. З середини XII ст. в результаті феодальної роздробленості розпадається на декілька самостійних князівств.

Коаліція — об'єднання, союз на добровільних засадах держав, групи держав, політичних партій тощо для досягнення спільної мети (наприклад, для формування уряду та участі в ньому).

Командно-адміністративні методи управління — сукупність форм і методів управління суспільством, згідно з якими діяльність людей стимулюється переважно засобами адміністративного примусу, а всі фази управлінського циклу — прийняття рішення, організація виконання, контроль за виконанням рішення — ініціюються та здійснюються засобами жорсткого централізму, обмеженням процесів самоврядування на всіх рівнях.

Консенсус — згода між суб'єктами політики з певних питань на основі базових цінностей і норм, спільних для всіх основних соціальних та політичних груп суспільства; прийняття рішень без голосування за виявленням всезагальної згоди.

Консерватизм — політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, зорієнтована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Конституція — основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації та діяльності державних органів, виборчу систему, основні права та обов'язки громадян.

Контрибуція — примусові грошові або натуральні побори з населення; грошова сума, яку за умовами мирного договору держава-переможниця стягує з переможеної держави.

Конфедерація — союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій.

Конфесія - (від лат. - confessio) віросповідання. З виникненням різних плинів протестантизму конфесіями стали називати релігійні громади (церкви), зв'язані спільністю віровчення, так само як відповідні "символічні книги", що фіксують це віровчення (наприклад, Аугсбурзьке сповідання, чи конфесія, 1530 р., та інші.).

Конформізм — пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, пануючих ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

Коренізація — політика, яку проводили більшовики з 1923 р., спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних факторів при формуванні державного апарату, організацію культурно-освітніх закладів, видання преси мовами корінних національностей.

Корупція — підкупність, продажність, хабарництво державних посадових осіб, політичних і громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників.

Кривичі - союз східнослов'янських племен у 6-10 ст. у верхів'ях Західної Двіни, Дніпра, Волги. Займалися землеробством, скотарством, ремеслом. Головні міста: Смоленськ, Полоцьк, Ізборськ. З 9 ст. — у Київській Русі, увійшли до складу давньоруської народності. У 11-12 ст. територія Кривичів — у Смоленському і Полоцькому князівствах, північно-західна частина — у Новгородських володіннях.

Крим — середньовічна тюркська назва, походить від «Кирим» — рів, фортеця — назви першої кримськотатарської столиці XIII ст. у колишньому Солхаті (сучасний Старий Крим); стародавня грецька назва Криму — Таврика чи Таврида — походить від імені місцевого варварського народу таврів; іноді греки користувалися назвою (Великий) Херсонес, тобто попросту «Півострів».

Культ особи — єдиновладдя тоталітарного типу, часто релігійного характеру, що означає раболіпство, сліпе поклоніння «божеству».

Л

Легітимація — процес здобуття суспільного визнання та підтримки соціальними та політичними суб'єктами.

Легітимація політична (лат. *legitimus* — законний, правомірний) — пояснення, обґрунтування та виправдання політики за допомогою певної сукупності принципів, процедур, технік і стратегій, що забезпечують згоду з нею або, принаймні, відсутність серйозної протидії їй; соціальне визнання політики та розширення її підтримки завдяки досягненню нею відповідності загальній волі народу.

Легітимність — соціальне визнання, виправданість, обґрунтованість та значущість складових соціально-політичних процесів.

Лібералізм — політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод і обмежує сфери діяльності держави.

Лівобережна Україна (Лівобережжя) — історико-географічна назва українських земель, що охоплюють територію сучасних Чернігівської, Полтавської, західних районів Сумської, східної частини Київської, Черкаської областей.

Литовські статuti — кодекси середньовічного права Великого князівства Литовського, що діяли на захоплених ним українських землях в XVI — першій половині XIX ст.

Люблінська унія 1569 р. — договір про об'єднання Великого Литовського князівства з Польщею в одну державу — Річ Посполиту. В результаті унії до Польщі відійшло ряд українських земель, посилювались процеси полонізації та покатоличення українців, що призвело до загострення національно-визвольних змагань українського народу.

М

Методологія (грец. method шлях, logos слово, вчення) - це система принципів та способів, правил та нормативів пізнання, тобто наука про способи пізнання.

Микитинська Січ — Запорозька Січ, розташована в 1638—1653 роках XVII ст. на мисі Микитин Ріг на правому березі Дніпра (тепер у межах м. Нікополя Дніпропетровської обл.). Тут у лютому 1648 р. було проголошено гетьманом Б.Хмельницького та розпочато повстання, що переросло в національно-визвольну війну українського народу.

Міжнародні відносини — сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних та інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Міжнародні організації — об'єднання держав, національних громадських організацій та індивідуальних членів з метою вирішення питань регіонального або глобального характеру, відвернення та врегулювання воєнних конфліктів.

Міф (грец. mythos – розповідь) – форма осмислення минулого, спосіб розуміння природної та соціальної дійсності на ранніх стадіях суспільного розвитку.

Монархія — форма правління, за якої верховна влада формально (повністю або частково) зосереджена в руках однієї особи — глави держави — спадкоємного монарха.

Монетаризм (фр. monétaire грошовий, фінансовий) – економічна теорія, за якою грошова маса, що знаходиться в обігу, відіграє вирішальну роль в економічній політиці держави.

Н

Наратив (лат. nārrātio розповідь, оповідання) – описові історичні джерела. Наративний – оповідальний.

Націоналізм — ідеологія і політика, які проголошують націю однією з найвищих цінностей, стверджуючи, що нація має бути вільною, окремим політичним цілим (автономією, суверенною державою).

Національна безпека — державна політика, спрямована на створення внутрішніх і зовнішніх умов, сприятливих для збереження чи зміцнення життєво важливих національних цінностей; стан, що забезпечує захищеність інтересів народу й держави, суспільства та його громадян.

Національна політика — науково обґрунтована система заходів, спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Національні інтереси — інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізуються через політичну систему відповідної держави як компроміс у поєднанні запитів кожної людини і суспільства загалом.

Національне питання — сукупність політичних, економічних, правових, культурницьких, освітніх та інших проблем, що проявляються у процесі внутрішньо- та міждержавного спілкування націй, народностей.

Національно-визвольний рух — боротьба народів, спрямована на ліквідацію іноземного панування, іноземного гноблення і завоювання національної незалежності, реалізацію нацією її права на самовизначення, створення національної держави. Боротьба українського народу з іноземними поневолювачами велась під прапорами національного захисту і відтворення самобутності, свободи і народовладдя.

Нація — історична спільність людей, що складається у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, мови, етнічних особливостей культури та характеру.

Наука — сфера людської діяльності, функція якої - вироблення і теоретична систематизація знань про дійсність; включає як діяльність по одержанню нового знання, так і її результат - суму знань, що лежать в основі наукової картини світу; позначення окремих галузей наукового знання. Безпосередні цілі - опис, пояснення і передбачення процесів і явищ дійсності на основі законів, що відкриваються наукою. Система науки умовно поділяється на природні, суспільні, гуманітарні і технічні науки.

Неолітична революція - перехід людства від привласнюючого господарства (збиральництво, полювання, рибальство) до відтворюючого (землеробство, скотарство).

Нова Січ — соціально-політична та військова організація запорізьких козаків на р. Підпільна у 1734-1775 роках.

О

Об'єктивності принцип — науковий принцип, який зобов'язує розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту, незалежно від того, чи подобаються вони дослідникові чи ні.

Олешківська Січ - соціально-політична та військова організація запорізьких козаків на Дніпрі у 1711-1734 роках.

Олігархія (грец. oligarchia — влада небагатьох) — політичне та економічне панування, влада, правління невеликої групи людей, а також сама правляча група. Термін було запроваджено Платоном і Арістотелем у V — IV ст. до н. е. для позначення однієї з найгірших, на їхню думку, форм правління, коли «владарюють

багаті, а бідні не беруть участі у правлінні». Розрізняють О. аристократичну і фінансову.

Опозиція (лат. oppositio — протиставлення) — протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому.

Освіта — цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства і держави. Веде до оволодіння цінностями культури і морально-емоційного відношення до світу, досвідом професійної і творчої діяльності, що зберігають і розвивають духовні і матеріальні досягнення людства.

Охлократія (грец. ochlos — натовп і cratos — влада) — домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими.

Памфлет (ст.-фр. pamphlet - лат. Pamphilus назва комедії XII ст., дана від грец. імені) — злободенна гостра сатирична робота переважно політичного характеру, спрямована проти чогось або когось.

Панславізм — культура і політична течія слов'янських народів, в основі якої уявлення про етнічну та мовну спорідненість слов'ян, необхідність їх політичного об'єднання.

Парадигма (грец. paradeigma приклад, зразок) — система уявлень, основних принципових установок, що характерна для певного етапу розвитку науки, культури, цивілізації.

Парламент (лат. parlare — говорити, розмовляти) — найвищий законодавчий і представницький орган влади в державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Парламентаризм — система правління, згідно з якою законодавча влада належить виборному парламенту.

Патримоніалізм (лат. patrimonium спадкове, родове володіння) — теорія, що виводить державу з феодального права власності на землею та права на владарювання над її населенням.

Плебісцит — всезагальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значущого питання.

Плюралізм — ідейно-регулятивний принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що випливає з існування декількох (чи багатьох) незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

Повіт — адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії.

«Повість временних літ», руський літописний звід, складений у Києві у 2-му десятиріччі XII ст. Нестором. Редагувалась Сильвестром та ін. Текст включає літописні зводи XI ст. та інші джерела.

Погост — адміністративно-територіальна одиниця в Київській Русі з середини X ст.; місце, куди з'їжджалися купці для торгів.

Поділ влади — принцип розмежування функцій в єдиній системі державної влади з поділом її на законодавчу, виконавчу й судову гілки влади, які здійснюють свої повноваження кожна самостійно, врівноважуючи одна одну.

Поділля (Подільська земля) — історико-географічна область України, що займає басейн межиріччя Південного Бугу і ліву притоку Дністра, охоплює територію сучасних Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та невеличкої частини Івано-Франківської, Львівської областей.

Політика (грец. politika — державні й суспільні справи) — організаційна, регулятивна й контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля реалізації власних та загальносуспільних інтересів.

Політика внутрішня — діяльність державних органів, установ, правлячих партій, спрямована на узгодження інтересів окремих верств населення країни, на певне їх підпорядкування та можливе за конкретних умов задоволення, на збереження існуючого стану в суспільстві або на цілеспрямоване його перетворення, на забезпечення цілісності, взаємозв'язку і взаємодії окремих сфер суспільства.

Політика зовнішня — загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює відносини з іншими державами та міжнародними організаціями відповідно до потреб, цілей і принципів її внутрішньої політики.

Політика міжнародна — система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, військових, культурних та інших зв'язків і відносин між народами, державами й групами держав, провідними соціальними, економічними та політичними силами й організаціями, що діють на світовій арені.

Політична боротьба — явище політичного життя, в основі якого лежить зіткнення інтересів різних політичних сил, кожна з яких прагне досягти певної політичної мети.

Політична партія — організована група однодумців, яка виражає інтереси частини народу, класу, класів, соціальної верстви, верств, намагається реалізувати їх завдяки здобуттю державної влади або участі в ній.

Політичне життя — одна з основних сфер суспільного життя, пов'язана з діяльністю і відносинами індивідів і соціальних спільнот, створених ними політичних інститутів для виявлення інтересів соціальних суб'єктів, а також

боротьба за їх реалізацію через посередництво політичної влади у процесі політичного розвитку.

Політичний блок (англ. block — угода, союз) — об'єднання, союз політичних партій, громадських організацій, груп людей задля узгоджених дій, досягнення спільних, насамперед політичних цілей.

Політичний конфлікт — зіткнення несумісних, часом протилежних інтересів, дій, поглядів окремих людей, політичних партій, громадських організацій, етнічних груп, націй, держав та їх органів, військово-політичних і політико-економічних організацій (блоків).

Поляни - східнослов'янське племінне об'єднання 6-9 ст. по берегах Дніпра і низов'ям його приток від устя Прип'яті до Росі. Полянам належить головна роль у створенні ранньодержавного об'єднання слов'ян Сер. Подніпров'я — «Руської землі» (1-ша пол. 9 ст.), ядра Давньоруської держави.

Посадник — місцевий представник князівської влади.

Приватизація — процес перетворення будь-якої форми власності (державної, колективної, особистої тощо) у приватну; передача частини державної власності в будь-яку іншу недержавну власність, трансформація державних підприємств та організацій в акціонерні, колективні, кооперативні, приватні тощо.

Просвітництво — антифеодална ідеологія часів становлення капіталізму, згідно з якою подолання феодальних відносин і встановлення нового суспільного ладу можливі за допомогою реформи і освіти. Просвітителі продовжували гуманістичні традиції епохи Відродження та Реформації. Основними рисами П. стали: боротьба проти релігійної догматики, необхідність світського характеру суспільного життя, пріоритет держави над церквою, посилений інтерес до природознавства, ідея залежності суспільного прогресу від поширення освіти, концепція освіченого абсолютизму, уболівання за долю батьківщини, ідея самоцінності людини, віра в могутність її розуму і високе покликання, прагнення підняти самосвідомість і самоутвердження особи та ін. Суспільним ідеалом і вершиною розвитку людства просвітителі вважали Царство Розуму.

Р

Радикал — прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів.

Радимичі - союз східнослов'янських племен межиріччя верхнього Дніпра і Десни. бл. 885 у Давньоруській державі. У 12 ст. велика частина території в Чернігівській, північна частина — у Смоленській землях.

Революція — докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового; докорінний переворот у житті

суспільства, який приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового.

Реєстрові козаки — частина українських козаків, узятих урядом Речі Посполитої на військову службу і внесених в особливий список (реєстр).

Республіка — форма державного правління, за якої вища влада належить виборним представницьким органам, а глава держави обирається населенням або представницьким органом.

Референдум — спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

Романтизм (франц. *romantisme*, від лат. *romanus* — римський) — світоглядно-філософська позиція та літературний й художній рух, який виник в кінці XVIII — на початку XIX ст. Р. протиставив утилітаризму (утилітаризм — принцип поведінки, що підпорядковує всі вчинки людей матеріальній вигоді, задоволенню вузькокорисливих інтересів, а також принцип оцінки всіх явищ тільки з точки зору їх корисності, вигоди, можливості бути засобом для досягнення якоїсь мети) й нівелюванню особистості, “бездушній розсудливості” раціоналістичного просвітництва культ почуттів й творчого екстазу, індивідуалізм, спрямованість до безмежної свободи, жадобу вдосконалення та оновлення, пафос особистої та громадянської незалежності. Характерним для Р. є зацікавленість внутрішнім світом людини, емоційність, релігійність переживань, естетизм, інтуїтивізм, символізм, містичний культ природи, визнання права кожного вірити в те, у що він вірить, бути щасливим на свій лад, підвищений інтерес до національної історії й культури, певна ідеалізація та міфологізація останніх, загострення уваги на ідеї нації, “народній душі”, “духу народу” та інше.

С

Сейм — станово-представницький орган за доби феодалізму в Чехії, Польсько-литовській державі; верховний орган державної влади і законодавчий орган Польщі.

Сепаратизм — рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.

Система багатопартійна — цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які відрізняються програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою. С.б. є одним із критеріїв розвинутої політичної системи суспільства та її атрибутів; існує лише в демократичних країнах із чітким правовим регулюванням соціально-політичного життя та наявністю громадянського суспільства.

Сіверяни — східнослов'янське плем'я (союз племен), що займало область дніпровського Лівобережжя. Наприкінці VI—VII ст. разом з полянами та іншими

племенами утворили ранньодержавне об'єднання на Східній Наддніпрянщині. У VIII ст. разом із в'ятичами та радимичами опинилися під владою хозарів. Внаслідок війни князя Олега з хозарами у 884 р. частина земель сіверян увійшла до складу Київської Русі. Останній раз згадуються у літописі під 1024 р.

Слобідська Україна (Слобожанщина) — історико-географічна область у північно-східній частині України, що охоплює територію Харківської, Сумської, північ Донецької та Луганської областей, а також південно-східну частину Воронежської, південь Курської, більшість Белгородської областей Росії.

Система однопартійна — неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Існувала в СРСР, деяких інших соціалістичних країнах. На сучасному етапі поширена в постколоніальних країнах, де поки що не сформувалися сучасна розвинута соціальна структура і відповідний їй політичний плюралізм.

Смерд — селянин (у Давній Росії), який належав до селянської общини й отримував від князя землю, сплачуючи йому данину.

Соціал-демократія — ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; на відміну від комуністичної течії, соціал-демократія принципово стоїть на демократично-реформистському шляху суспільних перетворень.

Соціалізм — вчення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Суверенітет (франц. *souverainete* — верховна влада) — незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави у зовнішніх і внутрішніх справах.

Т

Теологія (грец. *theos* бог + *logos*) — систематичний виклад віровчення.

Тиверці — східнослов'янське плем'я (союз племен), що займало територію між Дністром і Дунаєм. Починаючи з X ст., входять до складу Київської Русі. З середини X ст. їх землі постійно зазнають нападів печенігів та половців, унаслідок чого тиверці поступово змішуються з іншими слов'янськими племенами. В XII—XIII ст. входили до складу Галицького князівства. Пізніше нащадки розчинилися в населенні Молдови.

Тисяцький — начальник гарнізону, так званої тисячі, що поділялася на сотні.

Тіун — найближчий помічник посадника або волостеля.

Томаківська Січ - соціально-політична та військова організація запорізьких козаків на Дніпрі на острові Томаківка з 1560-х – 1593 р.

Тоталітаризм — спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

У

Узурпація — насильницьке, протизаконне захоплення влади або присвоєння чужих прав на щось, чужих повноважень.

Українізація — офіційна політика партійно-державних органів УРСР у 20-ті і на початку 30-х років ХХ ст., яка зводилась до дерусифікації політичного і громадського життя, до обов'язкового вживання української мови в установах, зміцнення позицій української школи, культури, науки, до залучення українців до партії і надання їм важливих посад у партійному і державному апаратах.

Уличі - союз східнослов'янських племен у Нижньому Подніпров'ї, Побужжі і на узбережжі Чорного моря. У сер. 10 ст. — у складі Давньоруської держави.

Унітарна держава — єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення.

Ф

Фашизм (італ. fascismo — пучок, в'язка) — ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Федерація — союзна держава, до складу якої входять державні утворення — суб'єкти федерації.

Форма правління — організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємини з населенням.

Х

Харизма (грец. charisma божественний дар, милість) — особлива обдарованість особистості в інтелектуальному, духовному або якомусь іншому відношенні.

Холоп — підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; пізніше — двірський слуга, кріпак.

Хроніка (грец. chronika, від chronos - час) - запис історичних подій у хронологічній послідовності, один з основних видів середньовічного історичного твору (літописи Київської Русі).

Християнство (від грец. Christos – Месія, Спаситель, Помазаник) – одна з трьох світових релігій (поряд з буддизмом та ісламом), яка виникла в середині I ст. н.е. у східній частині Римської імперії як ідеологія протесту проти соціального і національного гноблення і надії на порятунок (“спасіння”) від нього, що покладалась на прихід Месії (з давньоєвр. “Машіах” – Спаситель). Головне в християнстві – вчення про Боголюдину Ісуса Христа Сина Божого, який був посланий Богом-Отцем на землю для прийняття страждань і смерті задля спокутування людей від прабатьківського гріха (непослуху, порушення Божої заповіді Адамом і Євою стосовно заборони їсти плоди з Дерева Пізнання). Після смерті Христос воскрес і вознісся на небо, відкривши тим самим можливість воскресіння всіх людей, які рівні перед Богом, незалежно від національності, статі, соціального положення тощо. В майбутньому відбудеться друге пришестя Христа для суду над всіма людьми (живими і мертвими, що воскреснуть).

Ц

Централізація — політичний процес, на основі якого формується централізм як управлінська політична система з властивими їй вертикальною структурою та субординацією, концентрацією влади в єдиному центрі.

Ч

Чортомлицька Січ (Стара Січ) — Запорозька Січ, що існувала наприкінці XVI — на початку XVIII ст. на о. Чортомлик (Базавлук) при впаданні в Дніпро притоки Чортомлик поблизу теперішнього с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл. Заснована в 1652 р. У травні 1709 р. зруйнована царськими військами.

Челядь — раби, полонені, які знаходилися під владою хазяїна, зовсім безправні особи.

Ш

Шляхта — світські дрібні та середні феодали у країнах Центральної Європи (Польща, Литва, Україна та ін.).

Шовінізм (походить від прізвища капрала наполеонівської армії Н.Шовена) — агресивна форма націоналізму, проповідь національної виключності, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої нації; схильність до розпалювання національної ворожнечі й ненависті.